

TÁBOR SÁRA

Az afrikai nyelvű kortárs irodalom jelentősége: Ngũgĩ wa Thiong’o és a *Decolonising the Mind*

BEVEZETŐ GONDOLATOK – NGŰGĨ MAGYAR NYELVEN KIADOTT MŰVEI

Ngũgĩ wa Thiong’o a 20–21. századi afrikai irodalom egyik legnagyobb alakja. Neve szorosan összekapcsolódik az afrikai nyelvű irodalom fogalmával, valamint az egyenlőségért és a demokráciáért való kiállással. Életét végigkíséri a 20. századi Kenya történelme, a gyarmatosító Brit Birodalomtól kezdve a független afrikai államig az elnyomás különböző fajtáival szembesült. Az erre adott tudatos reakció, a múlt és a jelen folytonosságának a felismerése, valamint anyanyelvének használata, amely egyszerre identitásként jelenik meg és kultúráközvetítő szerepet tölt be nála, teszi világszerte elismert íróvá. Jelen írás azt a folyamatot mutatja be, amely során Ngũgĩ szépirodalmi műveiben a kikuju nyelv dominánssá vált, és azokat a tényezőket emeli ki, amelyeknek eredményeképpen az anyanyelv használata nemcsak stilisztikai fogás, hanem az afrikai posztkoloniális állapot tudatos stratégiájává, a különböző elnyomó hatalmakkal szembeni ellenállás eszközévé vált.

Mindenekelőtt Ngũgĩ magyarul olvasható műveit szeretném összegezni. Mivel az író csak később, a 70-es években vette fel afrikai keresztnevét,¹ ezért a korábbi magyar és angol kiadásokban még James Ngugiként szerepel. Bár irodalmi munkásságának ugyanolyan jelentős része az esszé és a dráma, mint a széppróza, magyarul főleg ez utóbbi kategóriába tartozó írásai olvashatóak. A magyar nyelvre fordított afrikai irodalom minden itthoni közreműködő elkötelezett részvétele ellenére sajnos olyan kevés helyet kap, hogy a számos jelentős afrikai műnek csak töredékét lehet magyarul megjelentetni. Ezek elsősorban a szépirodalmi művekre korlátozódnak.

Annak ellenére, hogy Ngũgĩ élete első szakaszában drámákat is írt angolul, az angol nyelvű szakirodalom elsősorban a regényeire helyezi a hangsúlyt, feltehetően ezért a magyar kiadók látóterébe is a szépprózai művei kerültek.

Első itthon megjelent regényét (*Weep Not, Child*), amely a *Búcsú az éjtől* címet kapta Keszthelyi Tibor fordításában, az Európa Könyvkiadó adta ki 1971-ben.² Ngũgĩ regényeire jellemző a társadalmi konfliktusok személyes történeteken keresztüli bemutatása, de ahogy Karig Sára írja az utószóban: „az író feltárja benne a gyarmatellenes nemzeti függetlenségi mozgalom (a ‚Mau Mau szervezetként’

¹ G. D. KILLAM, *An Introduction to the Writings of Ngugi* (London: Heinemann, 1980), 1.

² James NGUGI, *Búcsú az éjtől*, ford. KESZTHELYI TIBOR (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1971).

ismert partizánfelkelés) társadalmi hátterét is.”³ Magyarországon kronologikus sorrendben ezután egy novellája jelent meg az Európa Könyvkiadó *Égtájak – Öt világrész elbeszélései* sorozatának 1978–79-es kötetében Gy. Horváth László szerkesztésében. Az *Egy ember a wabenzi törzsből* (*The Mubenzi Tribesman*) című írást Fehér Katalin fordította.⁴ Következő magyarul kiadott regénye az *Egy szem búza* (*A Grain of Wheat*), a könyvet szintén az Európa adta ki 1979-ben Walkóné Békés Ágnes fordításában.⁵ A regényben szereplő versek Tandori Dezső tolmácsolásában olvashatók, az utószót Káldos Mária írta. Mint a *Búcsú az éjtől* esetében, ennek a műnek a keretét is a Mau Mau felkelés adja. Ezt követően több mint harmincöt évet kellett várni, hogy Ngũgĩ újabb (1965-ban írt) regényével megismerkedhesen a magyar közönség, a *Közöttünk a folyó* (*The River Between*) Nagy Andrea fordításában 2016-ban jelentette meg a Tarandus Kiadó.⁶ Deczki Sarolta szavaival: „Afrikán belül pedig Kenyában, két dombon játszódik a történet: Makuyuban és Kamenóban, melyeket a Honia folyó választ el egymástól”, az alapkonfliktus pedig, hogy „Makuyu lakói egyre nagyobb számban kezdték felvenni a fehér ember vallását, a kereszténységet, és szellemileg-lelkileg egyre inkább Józsué, a térítő és prédikátor hatása alá kerültek.”⁷ Nagy Andrea emellett ugyancsak 2016-ban lefordított egy novellát is, *A két lábon járás forradalma, avagy miért járnak felegyenesedve az embereket*,⁸ amely a Jalada Africa oldalán jelent meg. A *Translation Issue* keretében kilencvennégy nyelvre fordították le a művet, és kuriózumként a novella eredeti kiküju szövege számos fordítással egyetemben nemcsak elolvasható, de meg is hallgatható, magyarul Ungvári István adja elő.⁹ Ngũgĩnak egy tanulmánya, a *The Language of the African Literature*, amely a *Decolonising the Mind* első fejezeteként nyerte el végső formáját,¹⁰ a *Café Babel* 22/77. (2013) számába került bele *Az afrikai irodalom nyelve* címmel.¹¹

³ KARIG Sára, „Utószó”, in James NGUGI, *Búcsú az éjtől*, ford. KESZTHELYI Tibor, 203–209 (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1971), 203.

⁴ NGUGI WA THIONG’O, „Egy ember a wabenzi törzsből”, ford. FEHÉR Katalin, in *Égtájak (1978–79): Öt világrész elbeszélései*, szerk. Gy. HORVÁTH László, 531–538 (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1979).

⁵ NGUGI WA THIONG’O, *Egy szem búza*, ford. WALKÓNÉ BÉKÉS Ágnes és TANDORI Dezső (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1979).

⁶ NGUGI WA THIONG’O, *Közöttünk a folyó*, ford. NAGY Andrea (Győr: Tarandus Kiadó, 2016).

⁷ DECZKI Sarolta, „Az élet völgye”, *Élet és Irodalom*, 2016. okt. 28., 18, <https://www.es.hu/cikk/2016-10-28/deczki-sarolta/az-elet-volgye.html>.

⁸ NGŪGĪ WA THIONG’O, „A két lábon járás forradalma, avagy miért járnak felegyenesedve az emberek”, ford. NAGY Andrea, *Translation Issue 01: Ngũgĩ wa Thiong’o, Jalada Africa*, 2016.09.01, <https://jalada-africa.org/2016/09/01/a-ke-t-lab-on-jar-as-forradalma-avagy-mi-ert-jar-nak-felegyenesed-ve-az-em-be-re-k/>.

⁹ NGŪGĪ WA THIONG’O, „A két lábon járás forradalma, avagy miért járnak felegyenesedve az emberek”, ford. NAGY Andrea, előadja UNGVÁRI István, *Translation Issue 01: Ngũgĩ wa Thiong’o, Jalada Africa*, 2016.03.22, <https://jaladaafrica.org/2016/03/22/jalada-translation-issue-01-ngugi-wa-thiongo/>.

¹⁰ NGUGI WA THIONG’O, *Decolonizing the Mind – The Politics of Language in African Literature* (Harare: Zimbabwe Publishing House, 1994), viii.

¹¹ NGUGI WA THIONG’O, „Az afrikai irodalom nyelve”, ford. HORVÁTH Vera Csilla, *Café Babel* 22, 77. sz. (2013): 31–49.

A 20. SZÁZADI KENYA TÖRTÉNETI-TÁRSADALMI HÁTTERÉNEK
RÖVID VÁZLATA

A *Decolonizing the Mind (The Politics of Language in African Literature)* 1986-ban jelent meg. Ngũgĩ művében amellel érvel, hogy a gyarmati kötelékekből felszabaduló új afrikai államok irodalmának nyelve afrikai legyen. Rámutat arra, hogy Kenyában, ahogy az afrikai államok többségében, a „háromnyelvűség” a meghatározó.¹² Az országban három nyelvcsalád (a niger-kongói nyelvcsaládba tartozó bantu nyelvek, a nilusi-szaharai nyelvek, az afroázsiai nyelvcsaládba tartozó kusita nyelvek) körülbelül negyvenkét nyelvtől beszélnek, az angol mellett a szuahéli a legelterjedtebb, ez utóbbi kettő a mindennapi életben a különböző anyanyelvű törzsek között közvetítőnyelvi funkciót is ellát.¹³ Bár Ngũgĩ az elején leszögezi, hogy a kikuju mellett szuahéliül tervez írni,¹⁴ a megoldást nemcsak az afrikai közvetítőnyelvekben, hanem a fordításban is látja, például egy maszáj nyelvű regény egyéb kenyai vagy bármilyen más afrikai nyelven való tolmácsolásában. Ehhez természetesen a műfordításnak jelentősebb szerepet kell kapnia az oktatásban.¹⁵ Ez az elképzelés a jelenlegi körülmények között kevéssé realiztikus, az viszont biztos, hogy néhány nagyobb afrikai nyelven író, vagy éppen nagyobb afrikai író megengedheti magának, hogy műveit helyi nyelveken tegye közzé, ekképpen fejlesztve őket, és növelve a népszerűségüket.

Ngũgĩ alapvetéseinek, a nyelvi és társadalmi kérdések szoros összekapcsolódásának megértéséhez elengedhetetlen a gyarmatosítás korabeli Kenya történelmének vázlatos ismerete. A 20. század elején a kenyai fennsíkokon élő jelentős földműves közösségek népsűrűsége részben járványok és éhínség, részben az időszakos legelőkre igényt tartó állattartó maszáj népesség rajtaütései következtében ideiglenesen lecsökkent, és az emberek a maszájok elől a fennsík északi, erdősőbb területein húzódtak meg. Az 1900-as években az angolok ennél fogva viszonylag néptelennek tartották a területet, és a jó minőségű talajú fennsíkok betelepítésére fehér telepesekeket hívtak. Eközben viszont a járványok elmúltak, és a földművesek – különösen a legnagyobb népcsoportba tartozó kikujuk – száma gyorsan növekedni kezdett, ezért szükségük volt a korábban birtokolt földjeikre is.¹⁶ A *British Imperial Land Act* 1915-ben hivatalosan is az összes föld tulajdonjogát Nagy-Britanniára ruházta, és a földek továbbadása innentől fogva a kormányzó hatáskörébe tartozott. A helyieknek a gyakorlatban nem sok jutott belőlük.¹⁷ Ez a

¹² NGUGI WA THIONG’O, *Decolonizing the Mind...*, xi.

¹³ Amitabh Vikram DWIVEDI, „Linguistic Realities in Kenya: A Preliminary Survey”, *Ghana Journal of Linguistics* 3, no. 2. (2014): 27–34, 28.

¹⁴ NGUGI WA THIONG’O, *Decolonizing the Mind...*, xiii.

¹⁵ Uo., 84–85.

¹⁶ J. D. FAGE és William TORDOFF, *Afrika története*, ford. ANTÓNI Csaba (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), 383–384.

¹⁷ David COOK and Michael OKENIMKPE, *Ngũgĩ wa Thiong’o: An Exploration of his Writings* (Oxford: James Currey; Nairobi: EAEP; Portsmouth, NH: Heinemann, 1997), 3.

szituáció az 50-es évekre súlyos konfliktust eredményezett, és az egyik legvéresebb afrikai függetlenségi mozgalomba (Mau Mau) torkollott.¹⁸

A *Decolonising the Mindra*, valamint Ngũgĩ egész életművére jellemző, hogy az afrikai függetlenséget osztályharcként fogja fel, és az emberek közötti társadalmi és gazdasági egyenlőséget egymástól elválaszthatatlannak tartja. Már a *Bevezetőben (Introduction)* leszögezi, hogy a 80-as évekbeli afrikai realitás az elnyomó imperialista tradíció és az ennek való ellenállás küzdelme. Kenya ugyan 1963-ban elnyerte a függetlenségét, de a nyugati gazdasági érdekeltségek megmaradtak, a hatalomra kerülő kenyai elit maga is hozzájárult ennek fenntartásához, a gyarmati időkben kialakult egyenlőtlen viszonyokat pedig nem szüntette meg. A fentebb ismertetett történelmi sajátosságoknak köszönhetően a marxista narratíva munkásokszála ez esetben a parasztság és a proletariátus.¹⁹

Hogy a szembenálló erők viszonyrendszere mennyire nem avult el a függetlenséggel, illetve hogy az azt szóvá tevő író még a következő két évtizedben is fenyegetésnek érezték (Ngũgĩ azóta is külföldön él emigrációban), jól mutatja Ngũgĩ kenyai kiadójának, Henry Chakavának visszaemlékezése. Chakava részletesen leírja azokat a fenyegetéseket, amelyeket a 80-as években Ngũgĩ publikálása miatt kapott. Vadidegen nők csúnyaságokat vágtak hozzá telefonon keresztül, ismeretlenek pénzt követelve a gyerekével zsarolták, a rendőrség segítséget nyújtott, de olyan szerencsétlenül tette, hogy a bűnözők egy része elmenekült, a letartóztatottak pedig a bürokratikus aktatologatás következtében sosem álltak bíróság elé. Chakavának talán a legkomolyabb fenyegetéssel 1986-ban kellett szembenéznie, amikor a *Matigari* kiadását követően civil ruhás rendőrök jelentek meg nála, és a még raktáron lévő készletet elvitték. Érzékeltették vele, hogy ugyan nem tiltják be a könyvet, de eszébe se jusson újranyomtatni. Még azt is megígérték, hogy kompenzálják a veszteségért, de ez nem történt meg: „Mégkönnyebbültem, amikor nem érkezett csekk, és nem volt az ügynek más folytatása sem.”²⁰

Ngũgĩ maga is elszegényedett földműves családból származott, apjának négy felesége és közel harminc gyereke volt. Otthon és a földeken a kikujut beszéltek, amely nemcsak a mindennapi kommunikáció, hanem a szóbeli irodalom nyelve is volt. Ngũgĩ számtalan történetet hallgatott végig, és mesélt aztán tovább a barátainak. Már ekkor világossá vált számára, hogy a kreatívabb elbeszélőket többre értékeli a hallgatóság, a nyelvnek pedig *a közvetlen és lexikális jelentésen túlmenő szuggesztív hatalma* van.²¹

¹⁸ FAGE és TORDOFF, *Afrika története*, 383.

¹⁹ NGUGI WA THIONG'O, *Decolonizing the Mind...*, 2.

²⁰ Henry CHAKAVA, „Publishing Ngugi: The Challenge, the Risk, and the Reward”, in *Ngugi wa Thiong'o: Texts and Contexts*, ed. Charles CANTALUPO, 13–28 (Trenton, NJ: Africa World Press, 1995), 22–26. Ahol a fordító nincs külön feltüntetve, ott a saját fordításaimat használok.

²¹ NGUGI WA THIONG'O, *Decolonizing the Mind...*, 10–11.

A GYARMATOSÍTÓ NYELVPOLITIKA MINT AZ ELYNOMÁS
ÉS AZ ELIDEGENÍTÉS ESZKÖZE

Az angol gyarmatosítás nyelvpolitikája nem a helyi afrikai nyelvek teljes felszámolása, hanem a gyarmati rendszer alsóbb szintjein tartása, és az alsóbb néprétegek számára való fenntartása volt. Amitabh Vikram Dwivedi A. A. és A. M. Mazruira hivatkozik, miszerint a gyarmatosítók úgy gondolták, hogy a nyelvi különbségek fenntartásával is megőrzik a gyarmatosító és a bennszülött szolgáló közötti kapcsolatot. Egy nyelv tökéletes elsajátításához a minél korábbi életszakasz az ideális, és Dwivedi álláspontja szerint ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az iskolák alsóbb szintjein a gyarmati időkben nem angolul tanítottak.²²

Az angol gyarmatok misszionáriusai kifejezetten hangsúlyt fektettek arra, hogy a Bibliát és a kereszténységet a helyiek saját nyelvükön ismerhessék meg,²³ így a kikuju nyelv első nyomtatásban fennmaradt nyelvemlékei is kikuju-angol, valamint kikuju-olasz szöszedetek és grammatikai feljegyzések, az első kikuju bibliafordítás pedig az *Újtestamentum* 1926-ból.²⁴ Ez az afrikai regény kialakulására is rányomta a bélyegét: a gyarmatosítás első szakaszában a kiadókat is a misszionáriusok működtették, kizárólag a gyarmatosító európai értékrendszerbe illeszkedő afrikai szerzők műveit publikálták, akik csak a Bibliát, illetve az európai remekműveket (például Tolsztoj vagy Balzac regényeit) olvashatták. Afrikai történeteket lehetett ugyan írni, de semmi olyat nem adtak ki, ami a gyarmatosítás folyamatát és következményeit megkérdőjelezte.²⁵

Ngũgĩ kilencévesen a misszionáriusok Kamaandura School nevű iskolájába járt, majd ezt követően az alsóbb osztályokat a Karing'a egyik iskolájában fejezte be. A Karing'a a kikuju közösség kezdeményezése volt, és a külföldi misszionáriusok befolyásától független oktatást biztosított a közösség tagjainak.²⁶ 1954-ben tizenöt évesen felvételt nyert a Kenya területén élő afrikaiaknak fenntartott legelitesebb gimnáziumba, az Alliance High Schoolba. Már a gimnáziumi felvételi során nyilvánvalóvá vált, hogy a legfontosabb követelmény a leendő diákkal szemben az, hogy jól beszéljenek angolul. Bár hat tárgyból kellett angol nyelven vizsgázni egy bizottság előtt, de ha valaki angolból megbukott, hiába volt az összes többi tárgyból kitűnő, az egész vizsgája sikertelennek számított. Ngũgĩ csak két tárgyból ment át, de angolból annyira jó eredményt ért el, hogy a legjobb gimnáziumba nyert felvételt. Később az egyetemre való bejutásnál is hasonlóképpen csak az angol nyelvtudás számított: „Az angol volt az intézményesített eszköz és a mágikus recept a gyarmatosító elitbe kerüléshez.”²⁷

²² DWIVEDI, „Linguistic Realities in Kenya...”, 29.

²³ NGUGI WA THIONG'O, *Decolonizing the Mind...*, 26.

²⁴ ANN BIERSTCKER, „Gikuyu literature: development from early Christian writings to Ngũgĩ's later novels”, in *The Cambridge History of African and Caribbean Literature*, eds. F. Abiola IRELE and Simon GIKANDI, 306–328 (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 306.

²⁵ NGUGI WA THIONG'O, *Decolonizing the Mind...*, 69.

²⁶ COOK and OKENIMKPE, *Ngũgĩ wa Thiong'o...*, 3.

²⁷ NGUGI WA THIONG'O, *Decolonizing the Mind...*, 12.

A középiskolában már csak angol irodalommal foglalkoztak. Ngũgĩ többek között (egyszerűsített) Dickenst, Stevensont, Scottot, Alan Patont olvasott, Shakespeare-darabokat nézett. Miután felvették a mai Uganda területén található Makerere University angol szakára, ott Chaucer, T. S. Eliot és Graham Green szerepelt a kötelező olvasmányok között.²⁸ Már a középiskola is bentlakásos volt, a különböző törzsekből származó társaság mindennapjait a keresztény, angol nyelvű oktatás hatotta át, ezzel is próbálták a gyerekeket az otthon maradtaktól eltávolítani, és egy európai gondolkodású vezető afrikai elitet kialakítani.²⁹

Ngũgĩ a *Decolonising the Mind*ban kiemeli a gyerek fejlődésében a kultúra, az irodalom szerepét. Csak a probléma egyik részének tartja, hogy a gimnáziumban és az egyetemen olyan európai narratíváknak tették ki őket, amelyekben az európai kultúra felsőbbrendűségét belátó, és ennek magát alárendelő afrikai volt a pozitív példa, mint Alan Paton *Cry, the Beloved Country* (1948) című regénye, vagy hogy éppen az afrikaiakat nyíltan rasszistán lenéző szerző, Elspeth Huxley műveit olvastatták velük.³⁰ A jelentés mellett Ngũgĩ szerint az ábrázolás módja is befolyásolja a gyerek világlképének formálódását: az európai irodalmon keresztül, ugyan „hivatalosan” az „univerzális” emberi értékek bemutatása volt a cél, a megkonstruált világ, a felmerülő kérdések mégis a 20. század eleji Anglia középosztályának a problémáihoz és élethelyzetéhez igazodtak, az ő világlátását tükrözték, más szavakkal az ő „bútorakkal” lett „berendezve” az afrikaiak otthona. Ráadásul saját afrikai nyelvüktől eltávolodtak közben, mivel ehhez az „alacsony státusz”, a „butaság” és a „barbárság” fogalma kapcsolódott, mert minden, magasabb szintű oktatásra méltó gondolat angolul hangzott el. Ngũgĩ Senghorral kapcsolatban kritikusan megjegyzi, hogy bár tudta, hogy a francia nyelvet rákényszerítik, magáévá tette azt az értékrendszert, amely szerint a francia nyelv felsőbbrendű, és a költészetre alkalmasabb az afrikai nyelvekkel szemben. Említésre méltó, hogy Achebét is hasonló kritikával illeti: a franciák ugyan tudatosabban alkalmazták a nyelvpolitikát gyarmataikon, de mint Ngũgĩ iskolai tanulmányai-ból is kiviláglik, egy anglofón területen élő, magasabb szintű oktatásban részesülő afrikainak sem volt nagyon más választása, minthogy az angol nyelv előnyei-vel tisztában legyen.³¹

Ngũgĩ 1959-ben a Makerere University hallgatója lett. Annak ellenére, hogy az egyetemi tananyag nem tartalmazta a kortárs afrikai irodalmat, mégis számos lehetősége volt arra, hogy irodalmi karrierjét megalapozza. Színdarabjaival egyetemi drámai versenyeken vett részt – természetesen angol nyelven,³² az egyetemi

²⁸ Uo., 12, 38.

²⁹ Carol SICHERMAN, „Ngugi’s Colonial Education: ‘The Subversion... of the African Mind’”, in *Critical Essays on Ngũgĩ wa Thiong’o*, ed. Peter NAZARETH, Critical Essays on World Literature, 17–47 (New York: Twayne Publishers, 2000), 19.

³⁰ NGUGI WA THIONG’O, *Decolonizing the Mind...*, 69, 92.

³¹ Uo., 18–20.

³² NGUGI WA THIONG’O, *Birth of a Dream Weaver: A Writer’s Awakening* (New York: The New Press, 2016), 47–49.

irodalmi folyóirat, a *Penpoint* szerkesztője lett, több novellája is megjelent a lapban,³³ valamint a Nairobiban kiadott újság, a *Sunday Nation* számára írt *As I See It* címmel heti rovatot.³⁴

A GYARMATOSÍTÓ NYELVPOLITIKA ELVI FELÜLVIZSGÁLÁSÁNAK FOLYAMATA

1962-ben egyetemi hallgatóként vett részt az azóta elhíresült konferencián, amely *A Conference of African Writers of English Expression* címmel került megrendezésre. Ngũgĩ utólag önkritikát gyakorolva felteszi a kérdést, hogy miért tartották annyira fontosnak konferencia összehívását egy idegen nyelven írt afrikai irodalom témakörében, miközben fel sem merült, hogy az afrikai nyelvű irodalommal kapcsolatos kérdéseket megvitassák.³⁵

Ezen a ponton elgondolkozhat egy kisebb európai nyelv olvasója, hogy miért nem jó az afrikaiaknak, ha egy világnyelven írhatnak. Az eddig részletezett szempontok azonban világosan rámutatnak arra, miért elengedhetetlen, hogy az afrikai írók – legalább részben – az afrikai nyelvű irodalom felé forduljanak. Az európai irodalom „univerzális” kérdéseinek egy jó része, bár valóban egyetemes jellegű, és az afrikaiakra is vonatkoztatható, sok esetben háttérbe szorul az aktuális, speciálisan afrikaiakat foglalkoztató problémákkal szemben. Az is megtörténik, hogy az afrikaiak ugyanazokat a dolgokat teljesen más szempontból megvilágítva élik meg, mint az európaiak. Talán ennél is lényegesebb az, hogy az afrikaiak nagy részének nem az angol (francia, portugál) az anyanyelve, és közvetítő nyelvként is sok esetben más afrikai nyelvet használ. Egy viszonylag szűk réteg olvas szépirodalmat angolul, még akkor is, ha a magasabb iskolákban az oktatás nyelve az angol. A mindennapi társalgás, mint Ngũgĩéknál is otthon, helyi afrikai nyelveken zajlik.

Ha valaki olvasott az iskolában többéves angol nyelvi tanulmányok után Shakespeare-drámát, az pontosan tisztában van a helyzet nehézségével. Ha a hazai olvasó belegondol, hogy mi lett volna, ha a 19–20. század irodalmi nyelve itthon a német lett volna, és Arany, Petőfi, Kosztolányi, Babits, József Attila műveit németül kellett volna olvasnia középiskolásként, miközben otthon a szüleiivel születése óta magyarul beszél, és magyarul végezte az iskola alsóbb osztályait (és miért akarná németül, ha az anyanyelve magyar?), akkor könnyen átérezheti a kérdés fontosságát. És akkor még nem is beszéltünk az irodalmi és kulturális hagyományokról: természetesen a kötelező olvasmányok máig is az Osztrák–Magyar Monarchia legitimitását hangoztatnák, ami szerint az 1848-as szabadságharc a kitűnő és felsőbbrendű német kultúra visszautasítása volt, az önfejű és parlagias magyar pedig a barbárság állapotába akart visszatérni. Ezeket figyelembe véve talán könnyebb megérteni, hogy

³³ COOK and OKENIMKPE, *Ngũgĩ wa Thiong'o...*, 6.

³⁴ NGŪGĨ WA THIONG'O, *Birth of a Dream Weaver...*, 117.

³⁵ NGUGI WA THIONG'O, *Decolonizing the Mind...*, 9.

miért szükséges az afrikai közönségnek az afrikai nyelveken írt, a helyi kulturális hagyományokat és a helyi történelmet előtérbe helyező irodalom.

Míg Ngũgĩ egyetemi közegben, pár száz kiválasztott társának írta a darabjait, nem szembesült direkt módon ezzel. Az önkritika annak szól, hogy ő is, és a konferencia résztvevői is pontosan tudhatták, milyen kevés afrikai embert szólít meg az angol nyelvű szépirodalom, és a könyvkiadók az afrikai szerzők műveinek publikálásakor nagyrészt az európai piacon gondolkoznak. Mégis a könnyebb utat választva, szellemi, anyagi és politikai nyomásnak engedve egy európai nyelven, európai formákra, európai tartalomra épülő irodalomról rendeztek vitát, ahelyett, hogy feltárták volna a már létező alapokat (Ngũgĩ például Shaaban Robert szuahéli műveit említi),³⁶ és megvitatták volna az olyan részleteket, hogy milyen kiadókkal, milyen terjesztőkkel, milyen helyesírással, milyen fordítási lehetőségekkel, milyen tematikát feldolgozva, milyen narratív stratégiákkal stb. lehetne az afrikai nyelveken az irodalmat gyakorolni.

Miután Ngũgĩ 1964-ben lediplomázott, Leedsben folytatta a tanulmányait. Két angol nyelven írt regénye már megjelent, mikor 1968-ban a University College of Nairobi oktatójaként visszatért Kenyába.³⁷ Elég gyorsan az események kellős közepében találta magát, és mikor az angol tanszék vezetője, James Stewart 1968 szeptemberében a tanszék megreformálására tett javaslatait arra alapozta, hogy az addigi tanterv „a modern Nyugat kialakulása során létrejött egyetlen kifejezett kultúra történelmi folytonosságának a tanulmányozására épül”, de az új tanterv „kevésbé legyen *brit*, és nyisson más angol nyelvű, valamint az európai irodalom felé”, akkor egy hónapon belül válaszként Ngũgĩ és két másik oktató az angol tanszék eltörlésére szólított fel. Az oktatók megkérdőjelezték azt, hogy a modern Nyugat kialakulása és az angol hagyományok központi szerepet töltenének be Kenya és Afrika önazonosságának meghatározásában és kulturális örökségében, és feltették a kérdést, hogy ha egyetlen kifejezett kultúra történelmi folytonosságának tanulmányozására van szükség, akkor az miért nem lehet afrikai. Hatalmas vita kerekedett ebből, Ngũgĩ megjegyzi, hogy érdekes módon mindkét fél egyetértett abban, hogy afrikai, európai és egyéb irodalmakat is tartalmaznia kell a tantervnek, a kérdés csak az volt, hogy mi legyen a középpont, mi legyen a periféria, és hogyan viszonyuljon a középpont és a periféria egymáshoz.³⁸ Ngũgíék az angol tanszék eltörlését, a helyébe pedig egy afrikai nyelvi és irodalmi tanszék felállítását javasolták. Négy kategóriába sorolták be a tervezett tantervük tananyagát. Az elsőbe a szóbeli irodalom került, a másodikba a szuahéli irodalmat tették, a harmadikba az európai irodalomból válogatott tananyagot, és a negyedikbe a modern afrikai irodalmat.³⁹

³⁶ Uo., 6.

³⁷ KILLAM, *An Introduction...*, 3.

³⁸ NGUGI WA THIONG'O, *Decolonizing the Mind...*, 89–90.

³⁹ NGUGI WA THIONG'O, „On the Abolition of the English Department”, in NGUGI WA THIONG'O, *Homecoming: Essays on African and Caribbean Literature, Culture and Politics*, 145–150 (London–Ibadan–Nairobi: Heinemann, 1981), 146–147.

Zárójelben megjegyzendő azért, hogy a modern afrikai regény alatt még csak angol és francia nyelvű műveket értettek, a költemények esetében pedig annyival voltak megengedőbbek, hogy a portugál és spanyol nyelven írt versek műfordításai is szerepeltek az angol és francia nyelvű művek mellett.⁴⁰

A KIKUJU NYELVŰ REGÉNY LÉTREHÍVÁSA

Mint látható, Ngũgĩ egyetemi oktatóként már a 60-as évek végén tisztában volt az afrikai nyelvű irodalom fontosságával, de ahhoz, hogy ezt a tudást a gyakorlatba is átültesse, az afrikai emberek körében végzett színházi tapasztalatra volt szüksége. 1976-ban megkeresték Kamĩĩthũból, hogy segítsen a helyi ifjúsági központba életet lehelni.⁴¹ Ngũgĩ ezt megelőzően angol nyelvű színdarabokat írt, ám egyértelmű volt, hogy a helyiek jelentős részét kitevő munkás vagy kisparaszti rétegbe tartozó közönség csak a kikuju nyelvű darabot értené meg. Így született meg a *Ngaahika Ndeenda* (*Akkor házasodok, amikor akarok*), amely a címben ígérték ellenére nem egy könnyed komédia, hanem egy szegény parasztcsalád kisémmizésének a története. Mivel a színpad nyitott tér volt, a társulat próbáit bárki végignézhette, és a helyiek aktívan beleszólhattak a darab megalkotásába. Ahogy Ngũgĩ írja: „A színház az lett, ami mindig is volt: egy közösségi fesztivál része.” Ellenirányú folyamatként a darab szövege pedig beépült a falusiak mindennapi kommunikációjába.⁴²

A hatóságok nem voltak elragadtatva Ngũgĩ kezdeményezésétől, és 1977-ben minden nyilvános rendezvényt betiltottak az ifjúsági központban, Ngũgĩt pedig letartóztatták. Egy évig fogva tartották anélkül, hogy vádat emeltek volna ellene. A börtönben írta meg első kikuju nyelvű regényét *Caitani Mũtharaba-inĩ* (*Ördög a kereszten*) címmel. Egyes írók már Ngũgĩ előtt is a kikuju nyelvet választották (Ngũgĩ Gakaara wa Wanjaũt említi, akit a britek kikuju nyelvű írásaiért 1952-ben több évre bebörtönöztek).⁴³ A kikuju nyelvű sajtó már az 1920-as években is létezett, és számos tudományos (kezdetben elsősorban etnográfiai) mű született ezen a nyelven. A gyarmatosító brit hatóságok azonban ellenérzésekkel viseltettek a politikai és társadalmi kérdéseket tárgyaló kikuju nyelvű művek iránt, így a szerzőknek saját kiadókat kellett alapítaniuk. Mindezzel együtt nem alakult ki egységes latin betűs helyesírás, pedig erre több kísérlet is volt 1949-től kezdve.⁴⁴ 1952-ben a britek bevezették Kenyában a szükségállapotot, és az addig kikuju nyelvű iskolák is brit ellenőrzés alá kerültek, maga a kikuju nyelv az ellenállással kapcsolódott össze. A gyarmati rendszer szigorodott, az angolon kívül mást nem toleráltak az oktatásban. Ngũgĩ gimnazista és egyetemista korában már abban nőtt fel,

⁴⁰ Uo., 149.

⁴¹ NGUGI WA THIONG’O, *Decolonizing the Mind...*, 34.

⁴² Uo., 43–45, 56–58.

⁴³ Uo., 24.

⁴⁴ Ann BIERSTEKER, „Gikuyu literature...”, 307–308, 310.

hogy a kultúra nyelve az angol, akit pedig azon kaptak, hogy kikuju nyelven beszél az iskola közelében, azt a tanárok megszegényítették és megbüntették.⁴⁵

Mivel a regény műfajának kikuju nyelven nem volt nagy hagyománya, Ngũgĩ-nak a gyakorlati problémákkal párhuzamosan (WC-papírra írta a könyvet) elméleti kérdésekkel is foglalkoznia kellett. A nyelv latin betűs átírásának nehézségei mellett a témaválasztás és az elbeszélés megformálása is kihívást jelentett. A narratív stratégiánál a szóbeli kikuju irodalmi hagyományra támaszkodott, ugyanakkor a neokolonialis kenyai valóságtól sem akart elszakadni.⁴⁶ A regénynek végül nagy sikere lett, ami részben annak is volt köszönhető, hogy integrálódott a szóbeliségen alapuló kikuju kultúrába, családi estéken, kocsmákban felolvasásokat tartottak belőle az emberek.⁴⁷

ZÁRSZÓ

Ngũgĩ a *Decolonising the Mind* elején kijelenti, hogy nem ír többet angolul, csak kikuju vagy szuahéli nyelven, de 1982-ben kénytelen volt emigrálni, és azóta elsősorban nyugaton él,⁴⁸ ezért az angol nyelv jelentős szerepet tölt be későbbi munkásságában is. Saját bevallása szerint művei egy részét ő maga fordítja angolra.⁴⁹ Mindennek ellenére szépirodalmi alkotásait és gyerekkönyveit azóta is először kikuju nyelven publikálja.

A *Decolonizing the Mind* jelentősége abban rejlik, hogy Ngũgĩ számot vet a gyarmati vagy éppen a neokolonista rendszer azon nyelvi stratégiáival, amelyek az egyén, különösen az értelmiségi, iskolázott író elnyomására irányulnak. Analizálja az öntudatra ébredés folyamatát, és a saját példáján keresztül bemutatja, hogy egy kialakult regényirodalmi hagyományokkal nem rendelkező nyelven lehetséges – illetve hogy hogyan lehetséges – megtenni azokat a lépéseket, amiknek következtében a modern afrikai társadalomhoz szervesen kapcsolódó, ugyanakkor a tradíciókat megőrző regényirodalom jöhet létre.

⁴⁵ NGUGI WA THIONG'O, *Decolonizing the Mind...*, 11.

⁴⁶ Uo., 58, 63, 74–80.

⁴⁷ Uo., 83.

⁴⁸ Nanda DYSSOU, „An Interview with Ngũgĩ wa Thiong'o”, *Los Angeles Review of Books*, April 23, 2017, <https://lareviewofbooks.org/article/an-interview-with-ngugi-wa-thiongo/>.

⁴⁹ Karen DEWITT, „Interview with Ngũgĩ wa Thiong'o”, *Washington Independent Review of Books*, April 18, 2013, <http://www.washingtonindependentreviewofbooks.com/index.php/features/interview-with-ngugi-wa-thiongo>.